

Муниципальное бюджетное дошкольное образовательное учреждение
детский сад «Дамырак» с.Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна РТ.

**Улуг болукке долгандыр хурээлел-биле таныштырылга кичээли:
«Кадарчынын аалынче аян-чорук».**

Воспитатель высшей кв.категории:

Сарыглар Саяна Николаевна.

с.Кызыл-Мажалык, 2022год.

**Кадарчынын аалынче аян-чорук.
Долгандыр хүрээлел-биле таныштырылга кичээли.**

Сорулгазы:

1) Уругларны көдээ - ажил агыйының база бир хевири кадарчының ажылы болгаш амыдырал чуртталгазы-биле таныштырар, уругларга ажилдын ажыктыын, солунуң унелиин тыва улустуң аас-чогаалын дамчыштыр билиндирер.

2) Уругларның улуг улуска дузалажыр күзелин, оларның ажылын унелеп, хундулеп билиринге кижизидер. Шулук, улегер домактар, ыры дамчыштыр малчыннарның ажылын алгап йөрээп (ырлап), азырал-амытаннарның дурзу хевирин пластилин - биле тудуп көргүзөр.

Херек чуулдери: Өг - чуруу, хой кадарып чоруур кадарчы чуруу (ойнаар - кыс) өгнүн ээзи. Пластилиннер, доскалар, өл тряпкалар.

Кичээлдин чорудуу:

Организастьыг кезээ:

Чартык төгериكتей сандайларга олуртуптар. Оюн «Матпаадыр».

Ам силерге Юрий Кюнзегеш деп чогаалчының шулуун номчуп бээр мен, кичээнгейлиг дыңнаңар. Чуу дугайында шулук-тур, дыңнааш утказын чугаалап көрүңерем.

Ажыл шупту хундукелдиг
Аар, чиик деп ылгалы чок
Ажыдыышкын, тиелелгеге
Алдын дулгуур - мергежил ол.

Шушпен болгаш чалгаа болза,
Чуу-даа ажил дээк бутпес
Чүрек биле чуткул турда,
Шуутсунер чуве турбас.

Чуу деп мергежилдер билир силер уруглар?(уругларның харыылары).

Көдээ ажил агыйга хамаарышкан чуу деп мергежилдер билир силер уруглар?
(Тракторист, комбайнор...)

- Куш-ажыл дугайында кандыг улегер домактар билир силер?

Кежээниң мурнунда хунду.

Чалгааның мурнунда кочу.

Холу шимчээр,

Хырны тодар.

-Бо улегер домактарның утказын чуу - деп бодап тур силер? Чуугалап көрүңерем.(уругларның харыылары).

-Кежээ кижиге кезээде хундукелдиг, а чалгаа кижиге кезээде кочуладыр, кочуладырга эки бе?

-Холу шимчеп, ажилды кылып чоруур кижиге кезээде тодуг чоруур, а чалгаа кижиге кандыгыл?

Ажыл иш кижини каастаар. Кандыг - даа ажил хундукелдиг. Кижиге чокта, куш ажил турбас, куш ажил чокта, кижиге турбас. Кижиге куш-ажыл, агаар, суг, хлеб херек.

Бо хун бис мал ажил-агыйлыг кадарчыларның аалынче аян чорук кылып чоруур бис.

-Кадарчылар кайда чурттап турарыл?(уруглар харыылары)

-Мал-маган оъттаар, одарлыг тайга черлерде чурттап турарлар.

-Бо чылдың чуу деп уезил?

-Кышкы уеде кадарчыныларның чурттаар черин чуу дээрил билир силер бе ? (Кыштаглар).

-Чазын чурттаар черин чуу деп адаарыл? (Чазаг)

-Чайын чурттаар черин чуу деп адаарыл?(Чайлаг)

-Кузун чурттаар черин чуу деп адаарыл? (Кузег)

-Чуге чылдын уелериниң аайы-биле кадарчылар көжуп турарыл? (уругларның харыылары: Чуге дизе мал-маганын чемгерери биле оът - сигенниг черлер дилеп көжуп чоруур).

-Кадарчыларның азырап турар мал-маганын аттарын адаптыңарам. (хой, өшкү, инек, сарлык, аът...)

Тыва улус шаандагы уеден бээр мал азырап, ажаап өстүреринге кончуг уран арга - мергежилдиг. Мал ажил - агыйы чылдан чылче улам экижип, малдың саны, малдан алыр сут, суттен кылган чем, эът база эъттен кылган чем улам - на көвүдөп турар.

Малчыннар мал ажил агыйындан ангыда чиир аъш-чемин, боттарының холл- биле кылып ап турар. Чижээ, тарааны боттары, хооргаш, соктааш, челбээш, чуура дээрбе дээш далганны кылып ап турар.

(башкы чугаалап тургаш көргүзөргө уруглар өтүндүр кылыр.)

Сула шимчээшкин:

Арбай, тара соктап чиир

Бала, согааш эдим бо!

Бирээ, ийи, уш, дөрт, беш

Бирээ, ийи, уш, дөрт, беш

Дыштанып алдывыс, айтырыгларга эки харыыладыңар, эр-хейлер.

2. Аъттарывыска ушкажыпкаш аян чоруувусту уламчылаалыңар.

1. **Чурук. «Хой кадарчызы»**

-Чурукта кымны көрүп түр силер?

-Чуну канчап чорууру ол?

-Кандыг черде хойларын кадарып чоруур - дур?

-Кадарчы чуге от салып алганы ол?

-Ыт чуге кадарчыга херек чувел?

3-4 уругну айтырар.

2. Өг чуруу. Улаштыр аъттаныпкаш чоруптаалынар. Чаа чедип келдивис.

-Кайда келдивис?

-Кадарчының өө хевирлиг. (ээзи үнүп келир, Оюмаа угбай уруглар биле амыр менди солчур)

-Амыр, амыр!

-Амыр,амыр !

-Кайыын келдиңер уругларым ?

Уругларның харыылары.

Өгнун ээзи, силерге мен айтырыглар салыр мен харыылап көруңерем.

-Өгну чуу - биле кылып каан чувел?

-Өгну кылып, каан кезектерин чугаалап көруңерем. (Эжии, хана, хараача, ынаалар, хоолай)

—Эр хейлер!

Башкы: Кадарчының азырап турар мал -магынын адаптаалыңарам. (Уруглар санавышаан, адаар). 9 чузун малдыг.(Оюмаа угбай уругларны мактап, магадап олурар.)

Бис анаа келбээн бис, уругларның улегер домактары, шулуктери, ырызы безин бар, дыңнаптар силер бе? Улегер домактар.

- 1.Кежээниң мурнунда хунду,
Чалгааның мурнунда кочу.
- 2.Холу шимчээр, хырны тодар.
- 3.Малга манаг херек, кижээ эш херек
- 4.Эки кылган ажил элесп читпес алдар.

Аът.

Шанактаптар, тергелептер
Шаап мунар, чортуп мунар
Артка - сынга тура душпес
Аът малым эрес - ле ийин.

Шулуктер.

Оран-тандаа чажыг чажып,
Отка- көске чалбарыыры-
Төрээн черге ынакшыл- дыр,
Төөгуден чанчылывыс.

Аал черден ундурбес дээр .

Арат чонум харамы эвес

Аъш-чемге хундуткел -дир.

Инек.

Хоюг судун саап алгаш
Хойтпак, тарак кылып ижер,
Ийи адыр дуюгларлыг
Инек малым таан чараш .

Өгнуң ээзи: Оюмаа угбай тывызыкты тывыңарам:

Өң киирер -

Өңгур аржааным.(сут)

Сутту уругларга ижиртир.

Сут дугайында улегер домактар, ужурлар, шулуктер кым билирил уруглар?
1уруг—Сут дег ак сеткилдиг кижии Оюмаа угбай.

Бо улегер домакта кижинин мозулуун, чаагай сеткилдиин база будуштуун илередип турар

2 уруг.—Суттуг хумунну андара теп болбас, кежик дудаар.

Оюмаа угбай мында болза кижиде сутту ыдык кылдыр коруп турары: азы кижинин аксынын кежиин, бай болуру, кан-кадыы суттен хамааржыр деп бурунгулар угаап чораан. Дээр халавын сут чайладыр, ынчангаш тыва кижиде сут төкпес чудулгелиг чораан. Чаашкын чаап, кызаннаашкын оду кызынаннып турда сутту дээрже углай чажарга чаңнык черге душпейн баар дижир.

3 уруг— Кежээ, дуне сутту өгден ундурбес, ие кижинин эмиинин суду тыртылар, чаш уругнуң куду ойлаар дижир. Тыва кижиде дун душкен соонда өгден сут ундурбес чудулгелиг чораан.

4 уруг— Суттуг пашты ожуктан андара теп болбас, кодан чурту куруг каар.

Оюмаа угбай - Сут! Ак сут! Бурган суксуну сут! Оран

Өгнун ээзи: Оюмаа угбай тывызыкты тывынарам:

Өн киирер -

Өнгур аржааным.(сут)

Сутту уругларга ижиртир.

Сут дугайында улегер домактар, ужурлар, шулуктер кым билирил уруглар?

1уруг -Сут

дег ак сеткилдиг кижиде «Оюмаа угбай. Бо улегер домакта кижинин мозулуун, чаагай сеткилдиин база будуштуун илередип турар

2 уруг. Суттуг хуунну андара теп болбас, кежик дудаар» Оюмаа угбай Мында болза кижиде сутту ыдык кылдыр коруп турары: азы кижинин аксынын кежиин,бай болуру ,кан-кадыы суттен хамааржыр деп бурунгулар угаап чораан .Дээр халавын сут чайладыр, ынчангаш тыва кижиде сут токпес чудулгелиг чораан. Чаашкын чаап, кызаннаашкын оду кызынаннып турда.

Ог- сутту дээрже углай чажарга чанлык черте душпейн баар дижир.

3 уруг. Кежээ, дуне сутту огден ундурбес, ие кижинин эмиинин суду тыртылар, чаш уругнун куду ойлаар дижир. Тыва кижиде дун душкен соонда огден сут ундурбес чудулгелиг чораан.

4 уруг. Суттуг пашты ожуктан андара теп болбас, кодан чурту куруг каар.

Оюмаа угбай - Сут! Ак сут!'Бурган суксуну сут! Оран ээзинге сут чашкан кижиде болза ажы -толунун кан -кадык болурун күзээй, ал боду тодуг-дога чурттаарын, база чоруу будерин күзээн кижинин чудулгези болур.

Сутке чудууру дээрже, малчын чоннун чурттун ээлеп чурттаннар, малды остурунер. Бай шыдалдыг чурттаннар дээни ол-дур. Огбелернин сутке чуудуру ыдыктыг сузу. Сут деп амданныг чемни чуу деп азырал дириг амытаннар берип турар?(хой, аът, инек) Сут кандыг ажыктыгыл ,сут биле кандыг чемнер кылып болурул?

Сут дугайында дыка солун, ужур-уткалыг чуулду билип алдывыс. Бистин ырывыс бараалгадып бээр-дир. Ыры «Инек»

Туннел: Бо хун бис кымнын аалынче аян -чорук кылып чордувус. Кадарчынын ажыын дугайында чуну билип алдынар? Чуу солун болду? Оюмаа угбай чуу дугайында силерге таныштырганыл?